

MPHTI: 15.31.31 <https://doi.org/10.51889/2020-1.1728-7847.43>

Д.А. Жансерикова¹, Г.К. Сланбекова²

^{1,2}Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
Қарағанды қ., Қазақстан

ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ БАЛА-АТА-АНА ҚАТЫНАСТАРЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақала қазіргі қоғамдағы өзекті мәселердің бірі болып саналатын бала мен ата-ана қатынастарын зерттеуге арналған. Нақты мәселе төңірегінде психология ғылымында қарастырылған теориялық мәселелер мен практикалық зерттеу нәтижелеріне шолу жасалынады. Сонымен бірге, ғылыми мақалада жүргізілген зерттеу нәтижелеріне сандық және сапалық талдау жасалынып, бала мен ата-ана қатынасының ерекшеліктері анықталады.

Түйінді сөздер: бала, ата-ана, отбасы, қарым-қатынас, әлеуметтік қызметкер.

Zhanserikova D.A.¹, Slanbekova G.K.²

^{1,2}Karaganda State University named after Academician Y.A. Buketov
Karaghandy, Kazakhstan

FEATURES OF SOCIAL WORKERS CHILD-PARENT RELATIONS

Abstract

The article is devoted to the study of the relationship between children and parents, which is one of the most pressing issues of modern society. An overview of theoretical questions and the results of practical exercises presented in the psychology of the subject will be given. In addition, a quantitative and qualitative analysis of the results of a scientific article will reveal the specifics of the relationship between parents and children.

Keywords: child, parents, family, relationships, social worker.

Жансерикова Д.А.¹, Сланбекова Г.К.²

^{1,2}Қарағанды мемлекеттік университеті акадemiка Е.А. Бөкетов атында,
г. Қарағанды, Қазақстан

ОСОБЕННОСТИ ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ У СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ

Аннотация

Статья посвящена изучению взаимоотношений детей и родителей, что является одним из наиболее актуальных вопросов современного общества. Проведен обзор теоретических вопросов и результатов практических исследований по данному вопросу. Кроме того, проведенный количественный и качественный анализ результатов позволил выявить специфику детско-родительских отношений.

Ключевые слова: ребенок, родители, семья, отношения, социальный работник.

Баланың эмоционалды және тұлғалық салаларының дамуында дәстүрлі рөл ата-аналар мен баланың өзара әрекеттесу факторына беріледі. Баламен үнемі қатынаста болу процесінде ата-аналар олардың сыртқы әлеммен аффективті қарым-қатынастарын реттеуге және ұйымдастыруға, оның мінез-құлқын аффективті ұйымдастырудың әртүрлі психотехникалық техникасын меңгеруге көмектеседі. Ішкі отбасылық қатынастардың бұзылуы психикалық дамудың әртүрлі бұзылуларына әкелуі мүмкін.

Бала өседі, оның бойында қалыптасқан тұлғалық қасиеттер, рухани-адамгершілік құндылықтар, моральдық нормалар қалады. Ересектер осыларды жетекшілікке ала отырып, өзінің өмір жолынан өтіп,

кейде қиын таңдау жасай алады. Балалық шақта алған әсерлері кейде адамның болашақ жұмысын, өмір салтын анықтайды. Сондықтан, отбасы бірнеше жылдар бойына қалыптасқан мәдени дәстүрлерді және тәжірибесін жеткізеді, баланы өзінің болашақ өміріне мінез-құлық үлгісімен баяндайды. Адам балалық шақтың кейбір тәжірибелерін әлдеқашан ұмытып кеткен болуы мүмкін, бірақ олар бейсанада сақталып, кейіннен қайта жаңғыртылып, оларды еске түсіре алады. Қазіргі қоғамдағы ата-ана мен бала қатынасындағы идеалды емес қиын жағдай жұмыстың өзектілігін анықтауға мүмкіндік береді. Әлемде қатыгездік, зұлымдық, адамдардың басқаларға, кейде олардың достары мен туыстарына деген немқұрайлылығы көп кездеседі. Мұның бәрі, көбінесе дұрыс емес тәрбиенің нәтижесі, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың нәтижесі, балаларға деген ата-аналық агрессияның көрінісі немесе жай ғана немқұрайлылық. Қазіргі қоғамның маңызды, өзекті және талқыланатын міндеттерінің бірі - толыққанды сау тұлғаны қалыптастыру үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету [1].

Баланың жеке басының үйлесімді дамуы өсіп келе жатқан адамның физикалық, психикалық, әлеуметтік жағдайына байланысты және көптеген факторлар мен жағдайларда әсер етеді. Балалардың психологиялық денсаулығы әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, мәдени, психологиялық және басқа да факторларға байланысты. Кейбір авторлардың айтуы бойынша (Л.И. Божович, А.А. Бодалов, В.С. Мухин, Т.А. Репин және басқалар) бала социумның өте сезімтал бөлігі ретінде әртүрлі жағымсыз әсерлерге ұшырайды [2].

Толық емес отбасында және ата-анасы тарапынан жеткілікті дәрежеде назар аударылмаған, отбасы мүшелерінің анық антипатиялық қатынасында тәрбиеленген бала әлеуметтік жағынан нашар дамыған тұлға болып өседі. Көбіне мұндай балалар өздерінде тұйықталып, өмір жолында кездесетін кедергілерді жеңе алмайды, тіпті агрессивті бола бастайды. Мұндай балалар дамуда артта қалуы мүмкін, психикалық ауытқулар көрінуі мүмкін. Бұл толыққанды өмір салтын сақтауға кедергісін тигізеді. Сондықтан, кез-келген салауатты қоғамның міндеті - мұндай тәрбиенің салдарын болдырмауға жол бермеумен қатар, сонымен қатар оның пайда болу себептерін жою ұмтылу.

Баламен қарым-қатынас стилі репродуктивті, ол көбінесе отбасылық дәстүрлермен анықталады. Аналар өздерінің балалық шақтарына тән ата-ана стилін қайта жаңғыртады және көбінесе аналарының стилін қайталайды. Ата-аналарға тән сипаттар ата-ана тәрбиесінің маңызды факторларының бірі болып табылады.

Баланың дамуына ата-аналардың әсері өте зор. Сүйіспеншілік пен түсіністік жағдайында өсетін балалардың денсаулығына, мектепте оқудағы қиыншылықтар, құрдастарымен қарым-қатынасына байланысты проблемалар аз кездеседі, керісінше, ата-ана мен бала қарым-қатынасының бұзылуы әртүрлі психологиялық мәселелер мен кешендердің пайда болуына әкеледі.

Мұндай мәселелердің өсуіне әсер ететін факторлардың бірі - ата-ананың балаға деген қатынасының ерекшелігі: қатал қарым-қатынас, ата-ананың тәрбие стилі, ата-ананың балаға деген ұстанымы, баламен эмоционалды байланысының болмауы, баламен қарым-қатынастың шектеулі болуы, баланың жас және жеке ерекшеліктерін білмеуі.

Әр отбасына өзіне тән ерекшеліктеріне байланысты отбасы шағын топ ретінде өз мүшелеріне эмоционалды көріністер мен эмоционалды қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін жағдай жасайды, бұл адамның өзінің қоғамға тиесілігін сезінуіне, қауіпсіздік пен тыныштық сезімін арттыруға, басқа адамдарға көмек пен қолдау көрсетуге деген ынтасын тудырады [3].

Бұл жастағы ата-аналардың көзқарасы мен балаларға деген көзқарасы олардың көңіл-күйіне жағымды немесе теріс әсер етуі мүмкін. Баланың осы ұстанымдарын ата-аналардың күшейтуі күшті және өзіне сенімді тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді. Баланың жетістіктеріне назар аударатын ата-ана оның жетістіктерін позитивті түрде нығайтады - табысты тұлғаны тәрбиелейді. Жаңалыққа қызығушылығын оятап, баланың осы жастағы қажеттіліктеріне көбірек көңіл бөліп, құрдастарымен қарым-қатынасына кедергі келтірмейтін ата-аналар баланың бойында танымдық қызығушылықты, қарым-қатынасты орната білу іскерлігі мен қарым-қатынас дағдыларын тәрбиелейді. Бұл жаста баламен кеңесу, кейбір сұрақтарды бірге шешу өте маңызды, оның пікірін тыңдау керек, өйткені бұл оның жетілуі мен ата-аналары үшін маңыздылығының дәлелі [4].

Алайда, ата-аналардың қатынасы кейде керісінше нәтижеге әкелуіде мүмкін. Егер ата-анасы баланың жетістігін байқамай, оның тек қателіктеріне назар аударатын болса, бала жіберген қателіктерін түзетуге деген қызығушылығын жоғалтады. Жаңадан бір нәрсе жасауға деген қорқыныш пайда болады - бала мұны қолынан ештеңе келмейтіндігімен, ол әлі де сәттілікке жете алмайтындығымен түсіндіреді. Осылайша, балада өз-өзіне деген сенімсіздік қалыптасады және ол баланың бүкіл өмірімен бірге жүреді.

Отбасы - ең маңызды тәрбие институттарының бірі, оның тұлғаның қалыптасуындағы рөлі мен маңыздылығын бағалау өте қиын. Отбасы некелік, ата-ана және балалар арасындағы тығыз байланыспен шарттасады. Балалар отбасындағы барлық өзгерістерге мұқият қарайды. Олар әсіресе ересек адамдардың бағасына, оның өзіне деген қатынасына, анасы мен әкесінің күйлеріне, күнделікті өмірдің стереотиптерінің өзгерістеріне және т.б. өте сезімтал келеді.

30-шы жылдары ата-аналар бағдарлары мен осыған сәйкес «қабылдау және маххаббат», «шектету», «шектеп тыс талап» және «шектен тыс қамқорлық» сияқты мінез-құлық типтері ажыратылған болатын. Сонымен бірге, ата-аналар мінез-құлқы мен балалар мінез-құлқы арасындағы белгілі бір тәуелділікте байқалды. Мысалы, «қабылдау және маххаббат» балада қауіпсіздік сезімін туғызып, тұлғаның қалыпты дамуына әсерін тигізсе, ал «шектету» агрессивтілік және эмоционалды дамымауға әкеледі [5].

Ата-ана қатынасы дегеніміз - балаға деген қатынасымен анықталатын әртүрлі сезімдер жүйесі, онымен қарым-қатынас жасауда қолданылатын мінез-құлық стереотиптері, баланың табиғаты мен жеке басын, оның іс-әрекеттерін қабылдау мен түсінудің ерекшеліктері. Ата-ана қатынасы туралы сауалнама (А.Я. Варга, В.В. Столин «Ата-ана қатынасының тест-сауалнамасы») – бұл ата-аналық қатынасты анықтауға бағытталған психодиагностикалық құрал. Жоғары балл ата-аналық қатынастардың осы түрінің айтарлықтай дамуын көрсетеді, ал төмен балл олардың салыстырмалы түрде нашар дамығанын көрсетеді. Сауалнама ата-ана тәрбиесінің кейбір аспектілерін білдіретін бес шкаладан тұрады.

Біздің зерттеуімізде қолданылатын әдістеме әлеуметтік қызметкерлердің ата-ана мен бала қатынасының ерекшеліктерін анықтауға бағытталған. Зерттеуге 25 әлеуметтік қызметкер қатысты. Сыналушылар отбасында баласы бар әйелдер. Аналардың орташа жасы - 32 жаста. Әдістемесі жүргізу нәтижесінде келесідей мәліметтер анықталды (кесте 1).

Кесте 1. Әдістеме бойынша анықталған ата-ана қатынасы нәтижесі

Көрсеткіштер	Баланы қабылдау	Кооперация	Симбиоз	Бақылау	«Кішкентай бейбақ»
Орташа көрсеткіш	42	86	81	62	31

Ата-ана мен бала қатынастарының нәтижелерін талдай отырып, барлық дерлік сыналушылардың төмен балл жинады, олардың орташа бағасы «Қабылдау - қабылдамау» шкаласы бойынша 42% құрады. Бұл сыналушылардың балаға деген жағымсыз сезімдерін, мысалы, тітіркену, ашуланшақтық, тіпті кейде жеккөрушілікті сезінетіндігін көрсетеді. Мұндай сыналушылар баласын жаман, қабілетсіз және бақытсыз деп санайды. Олар баланың болашағына сенбейді, қабілеттерін төмен бағалайды. Олар баланың қабілетін, ақыл-парасатының төмендігінемен теріс қылықтарына байланысты өмірде жетістікке жете алмайтындығын анықтады.

«Кооперация» шкаласы бойынша 20 сыналушы (67%) жоғары баллды жинады, орта есеппен 93%. Бұл сыналушылар баланың мүдделеріне шынайы қызығушылық танытатынын, баланың қабілеттерін жоғары бағалайтындығын, баланың тәуелсіздігі мен бастамасын қолдап, онымен тең дәрежеде болуға тырысатындықтарымен анықталды.

Қалған 5 сыналушы (33%) «Кооперация» шкаласы бойынша орташа балдары 4-6 балл, орташа көрсеткіштері 67%. Мұндай адамдардың баланың мүдделеріне қызығушылық танытатындығын және баланың қабілеттерін лайықты бағалайтындығын көрсетеді. Мұндай аналар балағасына сенеді, даулы мәселелерде оның көзқарасын қолдауға тырысады.

«Симбиоз» шкаласы бойынша 13 сыналушы (52%) жоғары 6-7 балл жинады, орташа көрсеткіші 84%. Бұл ересектер өздері мен бала арасында психологиялық қашықтық орнатпайды, олар әрдайым оған жақын болуға, оның негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға және баланы өмірдің қиыншылықтардан қорғауға тырысады. Мұндай аналар үнемі балаға алаңдайды, бала оған кішкентай және қорғансыз болып көрінеді. Бала ешқашан берілмеген шамадан тыс тәуелсіздікке ұмтыла бастағанда аналардың мазасыздануы артады.

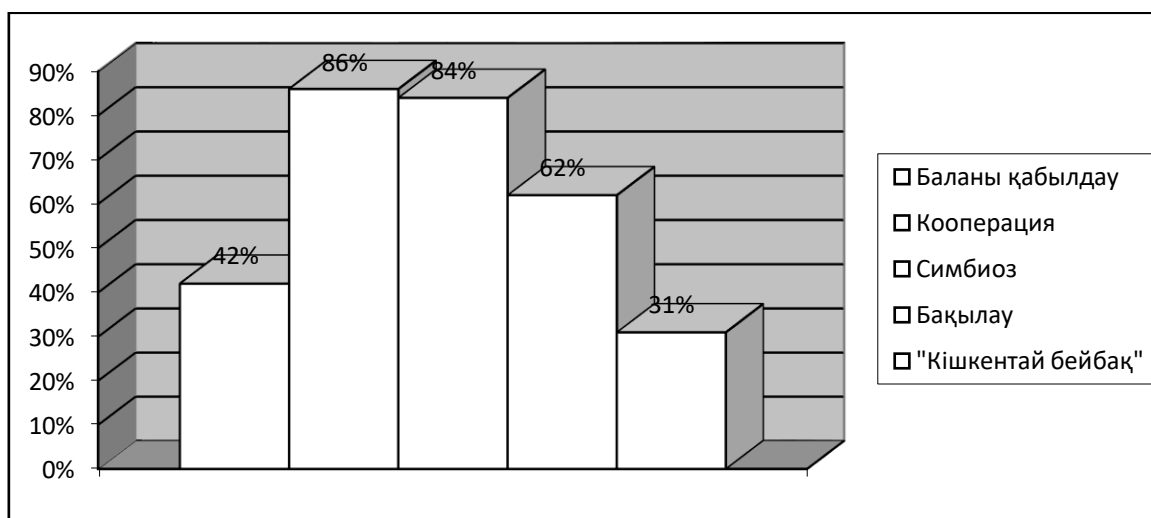
«Симбиоз» шкаласы бойынша орташа балл - 4-5 балл 12 ана көрсетті (48%), орташа көрсеткіш 67% құрады. Мұндай аналар балаға жақын болуға, олардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға, қиындықтардан қорғауға тырысады.

«Бақылау» шкаласы бойынша 6 ана (15%) жоғары 6-7 балл көрсетті, орташа көрсеткіш 91% құрады. Бұл ересек адамдардың балаға тым әміршіл болып, өзін сөзсіз тыңдауды талап етіп, оған қатаң тәртіп шеңберін орнатады дегенді білдіреді. Олар өздерінің барлық балаларына өз еріктерін жүктейді. Мұндай аналар балаға өз ерік-күштерін мойындатыға тырысады, ала өз еркін көрсеткені үшін қатты жазаланады.

Сонымен бірге, осы шкала бойынша төмен 1-2 балл 10 сыналұшы (42%) құрады. Бұл ересек адамның тарапынан баланың іс-әрекетіне бақылаудың мүлдем болмауын білдіреді. Бұл балаларды оқыту мен тәрбиелеу үшін өте жақсы болмауы мүмкін. «Бақылау» шкаласы бойынша 9 ана (35%) орта есеппен 3-5 балл, орта есеппен 62% көрсетті.

«Кішкентай бейбақ» шкаласы бойынша 1-2 төмен балл 20 сыналұшы көрсетті (83%), орташа көрсеткіш 25% құрады. Мұндай аналар баланың сәтсіздігін кездейсоқтық деп санайтындығын және балаға сенетіндіктерін білдірді. 5 сыналұшы (17%) осы шкала бойынша орташа 3-6 балл көрсетіп, орташа көрсеткіш 38% құрады. Баланың қызығушылықтары, ойлары мен сезімдері олар үшін маңызды және оларды ересектер назардан тыс қалдырмайды.

Жалпы, зерттеу нәтижесінде анықталған деректерді талдау барысында «Кооперация» (86%), «Симбиоз» (81%), «Бақылау» (62%) шкалалары бойынша ата-ана қатынасының жоғары көрсеткіштерді анықтаса, ал ата-ана қатынастарының төмен көрсеткіштері «Қабылдау-қабылдамау» (42%), «Кішкентай бейбақ» (31%) шкалалары бойынша байқалды (1 сурет).

1 сурет. Ата-аналар қатынасының орташа топтық көрсеткіштері

Бұл деректер аналардың көпшілігі баланы не қызықтыратынын білуге ұмтылатындығын, баланың қабілеттерін жоғары бағалайтынын, баланың дербестігі мен бастамасын қолдайтынын, онымен тең дәрежеде болуға тырысатынын көрсетеді. Олар өздері мен бала арасында психологиялық арақатыстық орнатпайды, әрдайым оған жақын болуға тырысады, оның негізгі ақылға қонымды қажеттіліктерін қанағаттандырады, баланы қиыншылықтардан қорғайды. Мұндай аналар баланың барлық қажеттіліктерін қанағаттандыруға, оны өмірдің қиындықтары мен қиыншылықтарынан қорғауға тырысып, баламен бірге өзін біртұтас сезінеді. Олар үнемі балаға алаңдайды, бала оған кішкентай және қорғансыз болып көрінеді. Бала ата-анасы ешқашан бермеген шамадан тыс тәуелсіздікке ұмтыла бастағанда, аналардың мазасыздануы артады.

Келесі, «Қабылдау - қабылдамау» және «Кішкентай бейбақ» шкалаларында ата-аналық қатынастардың төмен көрсеткіштерін анықталды. Бұл мұндай адамдар балаға деген жағымсыз сезімдерді ғана сезінетінін білдіреді: тітіркену, ашу, тіпті кейде жеккөрушілік. Олар баланы сәтсіздік деп санайды, оның болашағына сенбейді, қабілеттерін төмен бағалайды және көбінесе өз көзқарастарымен баланы қорлайды. Мұндай аналар өз баласын жаман, қабілетсіз және бақытсыз деп санайды. Оларға баланың қабілеттері мен ақыл-парасатының төмендігіне және теріс қылықтарына сәйкес өмірде жетістікке жете алмайтын сияқты деп санайды. Ересек адамның тарапынан баланың әрекетін бақылаулары байқалады. Бұл балаларды оқыту мен тәрбиелеу үшін жақсы болмауы мүмкін. Баланың сәтсіздіктерін анасы кездейсоқ деп санайды және оған сенеді.

Әрине, қандай болмасын ана немесе кез-келген ата-ана өз балаларының ішкі әлемін, күйін тереңірек, жақсы білуі үшін көбірек көңіл бөлуі қажет. Ата-ана әлі де баласының көңіл-күйін және ішкі жағдайын жақсы түсінеді, бірақ кейде оған көп шыдамдылық таныту қажет. Негізінен, ата-аналардың көпшілігі өз балаларына қалай қолдау көрсетіп, жақсы кеңес беруді біледі [6, 7].

Демек позитивті ата-ана-бала қатынасын дамыту үшін ересектер балалармен өзара қарым-қатынас және тәрбие проблемалары туралы белгілі бір білім деңгейлерін меңгерулері тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дружинин В.Н. Психология семьи. – М.: КСП, 1996. – С. 345-355.
2. Бейкер К. Теория семейных систем М. Боуена // Вопросы психологии: - 1991.- № 6. - С. 155-164.
3. Земская М. Семья и личность: Пер. с польск. Васильева Л.В. - Москва: Прогресс, 2009. - С. 12-16.
4. Валлон А. Психическое развитие ребенка. – М.: Просвещение, 1968.- С. 136-142.
5. Стиваковская А.С. Профилактика детских неврозов: комплексная психологическая коррекция. - М.: Педагогика, 1988.– С. 179 - 184.
6. Столин В.В., Соколова Е.Т., Варга А.Я. Психология развития ребёнка и взаимоотношений родителей и детей как теоретическая основа консультационной практики. – М.: Наука, 1989. - С. 16-37.
7. Баркан А.И. Практическая психология для родителей или как научиться понимать своего ребенка. – М.: АСТ-ПРЕСС, 2007. - С. 87-95.